

Rok Stergar

Filozofska fakulteta, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.54.78-89

Vojna, lakota, ujetništvo, negotovost in Jugoslavija Leto 1918 na prostoru današnje Slovenije

Leta 1918 se je končala prva svetovna vojna in je nastala Jugoslavija, vendar je osredotočanje zgolj na ta dva dogodka redukcionistično. Pogled na koledar namreč pokaže, da je veliko večino leta še obstajala Habsburška monarhija, tudi vojna je še potekala. A fokusa na jesenske prelome ni smiselno problematizirati zgolj s kronološke perspektive. Še dosti bolj so namreč pomembni vsebinski vidiki nekoliko drugačnega pogleda, ki pokaže, da je leto 1918 kontinuiteta zaznamovala vsaj tako kot so ga prelomi. Ne samo, da se je vojna vlekla vse do začetka novembra 1918, ampak so se oboroženi spopadi na vzhodu in jugovzhodu Evrope nadaljevali še po tem. To velja tudi za področje današnje Slovenije in bližnjo okolico. Kontinuiteta je bila opazna tudi na drugih področjih. Habsburška monarhija je razpadla, a še naprej so ostali v veljavi mnogi zakoni, bankovci in še kaj.

1. svetovna vojna, 1918, tranzicija, Jugoslavija, razpad Avstro-Ogrske

In 1918 the First World War ended and Yugoslavia came into being, but focusing only on these two events would be reductionist. For a look at the calendar shows that for most of that year the Habsburg Monarchy was still in place and the war was in progress. But there is no point problematising a focus on the autumn turning point merely from a chronological perspective. Much more important are the substantive aspects of a somewhat different viewpoint, which shows that 1918 was marked just as much by continuity as by change. Not only did the war drag on until early November of that year, but armed clashes in the east and south-east of Europe continued after that point. Continuity is apparent also in other areas. The Habsburg Monarchy may have disintegrated, but many laws, bank notes and other things remained in place.

First World War, 1918, transition, Yugoslavia, disintegration of Austria-Hungary

Uvod¹

Če bi prebivalce Slovenije vprašali, s katerimi dogodki povezujejo leto 1918, bi večina zelo verjetno odgovorila, da s koncem vojne in nastankom Jugoslavije. O tem so se navsezadnje učili v šoli in to lahko vedno znova slišijo ali preberejo, ko beseda nanese na 1. svetovno vojno ali jugoslovansko državo. Povezovanje leta 1918 z dogodki iz tiste jeseni ni napačno, vendar želim v svojem prispevku to podobo vseeno nekoliko dopolniti. Čeprav se je leta 1918 prva svetovna vojna seveda končala in je v resnici nastala Jugoslavija – ki se takrat sicer še ni imenovala tako –, je osredotočanje zgolj na ta dva dogodka pretirano redukcionistično. Že pogled na koledar namreč pokaže, da je veliko večino leta Habsburška monarhija še obstajala in je vojna še potekala.

Toda fokusa na jesenske prelome ni smiselno problematizirati zgolj s kronološke perspektive. Nasprotno! Še dosti bolj pomembni so vsebinski vidiki nekoliko drugačnega pogleda. Ta namreč pokaže, da je leto 1918 kontinuiteta zaznamovala vsaj tako, kot so ga prelomi. Ne samo, da se je vojna vlekla vse do začetka novembra 1918, ampak se je – kot je prepričljivo pokazal Robert Gerwarth – na vzhodu in jugovzhodu Evrope nadaljevala še dolgo po tem (Gerwarth 2016).

---

¹ Raziskovalni program št. P6-0235 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Oboroženi spopadi niso bili tako siloviti, kot je bila ravno končana vojna, toda pravega miru ni bilo. In to velja tudi za področje današnje Slovenije in bližnjo okolico. Kmalu se je začela vojna na Koroškem, tudi na Štajerskem je prihajalo do spopadov, v Prekmurju se je v kratkem obdobju zamenjalo nekaj oblasti, pri čemer ni manjkalo rožljanja z orožjem, le na zahodu sta se obe strani ob prodoru italijanske vojske do demarkacijske črte uspeli izogniti oboroženim incidentom ali celo spopadom večjih razsežnosti (Kosi 2018; Ude 1977; Žorž 2016).

Kontinuiteta je bila opazna tudi na drugih področjih. Habsburška monarhija je razpadla, toda še naprej so ostali v veljavi ne samo navade in prakse, uveljavljene na ozemljih pod oblastjo Habsburžanov, ampak tudi mnogi zakoni, bankovci in še kaj. Zato je leto 1918 treba obravnavati kot celoto, prelome pa obravnavati hkrati s kontinuitetami.

Vojaki in vojna, ki se noče končati

V začetku leta 1918 je prva svetovna vojna tekla že četrto leto in centralne sile so bile izčrpane. To velja tudi za Avstro-Ogrsko, kjer je že zdavnaj minilo navdušenje iz jeseni 1914, kolikor ga je sploh bilo (Cornwall 2015). Kljub temu vojaški položaj ni bil videti slab. Avstrijsko-nemška ofenziva jeseni 1917 Italije sicer ni izločila iz vojne, toda dosegla je več od pričakovanj in avstrijske čete so okupirale precejšen del Severne Italije. Na vzhodu so notranji nemiri in vojaški porazi iz vojne izločili Rusijo (in z njo Romunijo), na Balkanu je bila fronta stabilna. Avstro-ogrška armada je šla skozi reorganizacijo, v enote je prihajala nova oprema, po nemškem zgledu so uvajali novo taktiko. Tudi številke so bile na prvi pogled impresivne: habsburške oborožene sile so kljub hudim izgubam pod orožjem še vedno imele skoraj štiri in pol milijone mož, ki so se borili na vzhodu, na italijanski fronti, na Balkanu, v manjšem številu pa tudi na Bližnjem vzhodu in v Franciji (Rauchensteiner 2014: 908; Watson 2014: 506–507).

A v resnici položaj ni bil rožnat. Učinki štirih let bojevanja in antantne blokade so prizadeli industrijo in transportno infrastrukturo, ključno za moderno vojskovanje (Schmied-Kowarzik 2016a: 504–528). Pomanjkanje kovin je bilo tako hudo, da so v začetku leta v topilnice odšle tudi medenaste okenske in vratne kljuke (Rauchensteiner 2014: 909). Poleg vsega drugega je primanjkovalo celo oblačil; vojaki 42. domobranske (honvedske) divizije, ki so se v začetku leta 1918 bojevali na planoti nad Asiagom, so v veliki večini nosili raztrgane in pomanjkljive uniforme (Cornwall 2000: 289). Niso bili izjema: skozi celotno leto je bilo pomanjkanje oblačil in obutve splošen pojav, ki ni prizadel samo zdravja, ampak tudi moralno vojakov in častnikov (Cornwall 2000: 406–408; Watson 2014: 508).

Še bolj izrazito je bilo pomanjkanje hrane. Oskrba s hrano, ki je bila za milijonske vojske 1. svetovne vojne velik izziv, je bila v avstro-ogrskem primeru problematična od začetka spopadov. Od leta 1916 dalje so težave začele dobivati zaskrbljujoče razsežnosti in vojaki so bili več lačni kot siti (Štergar 2015). V letu 1918 je oskrba skoraj popolnoma odpovedala; hrane ni bilo dovolj, transportna infrastruktura je komaj še delovala, prav tako obrati za pripravo hrane. Pričakovanih rezultatov ni prinesel niti mir z Rusijo, upanje na dobavo ukrajinskega žita je bilo večinoma prazno (Watson 2014: 497–498). Karl Außerhofer, vojak, ki je služil nekje na Tirolskem, je v svoj dnevnik v januarju 1918 napisal: »Lačen kot volk. Dobil ½ litra vina, kruh zelo majhen in od 20. [januarja] naj bi 3 možje dobili 1 kruh. Ni več mogoče zdržati« (Wisthaler 2010: 56).

K temu je treba dodati tudi politično vrenje, ki je zajelo Habsburško monarhijo. Jeseni 1917 je propaganda za majniško deklaracijo dosegla vojake na fronti in na njihovih kapah so se pojavili znaki v jugoslovanskih barvah, krožiti je začel frontni časopis *Jugosloven* (Cornwall 2000: 290–291; Lukan 2017: 127). Ko se je po umiku na Piavo italijanska politika vsaj navidezno oprijela t. i. narodnostne politike, začela podpirati emigrantske skupine in celo organizirala kongres zatiranih narodov, je bolj prepričljiva postala tudi italijanska propaganda. Londonski sporazum, ki ga je avstrijska protipropaganda uspešno izkoriščala za širjenje patriotičnega duha, se je zdel pozabljen in govoriti se je začelo o reševanju mejnih vprašanj med Italijo in bodočo Jugoslavijo na podlagi narodnega principa in samoodločbe (Cornwall 2000: 112–256).

Poleg nacionalizmov, ki so imeli vse večji vpliv na vojake in so hkrati bili vse bolj radikalni, je v vojaške vrste nemir vnašalo tudi dogajanje v Rusiji, posebno še, ko so se ob koncu leta 1917 v domovino v sto tisočih začeli vračati vojni ujetniki. Vojska je odreagirala s prvim sistematičnim poskusom patriotične vzgoje na fronti in s karanteno za povratnike iz Rusije. A oboje je imelo omejen uspeh (Cornwall 2000: 257–308; Watson 2014: 508–511).

Vseeno so bile habsburške oborožene sile spomladi 1918 razmeroma učinkovite in armada, presenetljivo, ni popolnoma razpadla. A junijska ofenziva čez Piavo ni imela resne možnosti za uspeh, in sicer ne samo zaradi strateško nesmiselnega načrta. Začetnim uspehom ni sledil zlom italijanske vojske, Kobarid se ni ponovil, in Italija ni bila izločena iz vojne. Avstro-ogrska vojska preprosto ni imela ne orožja, ne streliva, ne drugega materiala in ne človeških rezerv za izvedbo preveč ambiciozne ofenzive, ki je izčrpala še njene zadnje skromne materialne in moralne rezerve (Jeřábek 2016: 272–275; Rauchensteiner 2014: 910–926; Schubert 2001: 41–92; Thompson 2008: 342–347). Različni mehanizmi, ki so motivacijo vojakov vzdrževali vsaj na minimumu, so zdaj dokončno odpovedali in zavlada je apatija. Avstro-ogrski vojaki so dokončno izgubili upanje, da lahko premagajo Italijane in s tem končajo vojno (Cornwall 2000: 406; Hutečka 2016: 49–50).

Poleg tega se je po neuspehu na Piavi že tako slaba oskrba še poslabšala. Ni torej presenetljivo, da je v takšnem položaju v letu 1918 prišlo do vrste vojaških uporov. Bili so tako posledica slabe oskrbe kot tudi vplivov revolucije v Rusiji in kipečih nacionalizmov. Predvsem pa so bili izraz želje po končanju štiriletne morije. To velja tudi za upore vojakov t. i. slovenskih polkov v zaledju v maju in juniju in na bojišču v oktobru (Plaschka, Haselsteiner, Suppan 1974: 107–158, 324–400; Ude 1968). Hkrati se je po neuspehu na Piavi število habsburških vojakov v Severni Italiji začelo hitro osipati. Več kot 200.000 jih je podleglo različnim boleznim, tudi španski gripi, dezertiralo, izginilo v zaledje ali se niso vrnilo z dopusta (Rauchensteiner 2014: 952–954, 973; Thompson 2008: 352). Vojaki so se skrivali pri družinah in prijateljih, v nekaterih delih države so kontrolo nad podeželjem prevzeli zeleni kadri, oborožene skupine vojakov in povratnikov iz Rusije. Pod vplivom boljše vizma so včasih govorili in razmišljali o revoluciji ter tudi napadali veleposestnike in Jude, toda predvsem so si želeli konca vojne (Beneš 2017; Newman 2010: 249–254). Skupine zelenih kadrov so delovale tudi na ozemlju današnje Slovenije, predvsem v Trnovskem gozdu, pa tudi na Pohorju in Gorjancih (Beneš 2017: 217–218). Kot se spominja znameniti Alfonz Šarh, skupina, ki ji je pripadal, ni štela niti dvajset ljudi, toda bili so dobro oboroženi, pri izogibanju oblastem so jim pomagali domačini (Šarh 1988).

Slaba oskrba in vse slabša disciplina nista spodbujali le bega iz enot, ampak so se okrepili tudi konflikti med vojaštvom in civilisti. Vojaki so se vse pogosteje zatekali k ropanju civilnega prebivalstva in včasih je pri tem prihajalo do brutalnega nasilja. Poročila iz okolice Radgone govorijo o pogostih krajah in ropih. V bližnji vasi je bil na primer umorjen kmet, ki je vojake zalotil pri praznjenju svojih zalog (Plaschka, Haselsteiner, Suppan 1974: 346–347).

Ker so v spomladanskih in zgodnjepoletnih ofenzivah na zahodni fronti rezerve ljudi in materiala izčrpali tudi Nemci, pri tem pa niso uspeli doseči strateških ciljev, je bila od srede leta usoda centralnih sil zapečatená. Na zahodni fronti so se vdajale celotne nemške enote in v začetku septembra je Erich Ludendorff, drugi človek vrhovnega poveljstva nemških sil, ožjemu krogu priznal, da je vojna izgubljena (Watson 2014: 523–535). Čeprav se je tega zavedal tudi cesar Viljem II., je nemško vodstvo še čakalo. Karl Habsburški je bil izjemoma bolj odločen in je že 14. septembra zaveznike unilaterálno zaprosil za začetek mirovnihi pogovorov, kar so antantne sile zavrnile (Rauchensteiner 2014: 982; Watson 2014: 540). Po zlomu solunske fronte in bolgarskem umiku iz vojne 29. septembra je poraz priznalo tudi nemško vodstvo in v noči s 3. na 4. oktober sta obe državi ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona zaprosili za začetek mirovnihi pogajanj na temelju njegovih znamenitih štirinajstih točk. Odgovor so na Dunaju dobili 20. oktobra in v njem je Wilson med drugim poudaril, da so zaveznice že priznale Češkoslovaško, in s tem zapečatil usodo Avstro-Ogrske. Tako imenovane nacionalne revolucije so s tem povsod po monarhiji prešle v zadnjo fazo (Rauchensteiner 2014: 986–996; Watson 2014: 540–543).

Tudi vojska se je v tem trenutku začela dokončno sesuvati sama vase. Vrstili so se upori na fronti in v zaledju, cele enote so odpovedale poslušnost. Položaj je izkoristila italijanska vojska in 24. oktobra, na obletnico prodora pri Kobaridu, začela ofenzivo. Prvi dan so se avstro-ogrské čete na fronti še nekako upirale, naslednji dan pa se je začel kolaps in 28. oktobra je cesar in kralj zaprosil za premirje in začetek mirovnihi pogovorov. Toda zavezniki so zavlačevali, medtem ko je Karl obupano iskal nekoga, ki bi vdajo podpisal namesto njega. Premirje, ki je pomenilo popolno vdajo, je bilo podpisano 3. novembra 1918, veljati pa je začelo čez 24 ur (Jeřábek 2016: 280–283; Rauchensteiner 2014: 996–1007; Schubert 2001: 107–131; Thompson 2008: 356–365).

Antantne čete so prodirale vse do trenutka, ko je po podpisanim sporazumu začelo veljati premirje, medtem ko so avstro-ogrski vojaki zaradi konfliktnih navodil v glavnem že odložili orožje in se posamič ali v skupinah vračali domov, k čemur so jih pozivale nove nacionalne vlade. Vojaška disciplina je skoraj povsem izginila in sestradani vojaki so plenili pičle preostale zaloge. Jakob Prešern je 30. oktobra 1918 v svoj dnevnik zapisal: »Brez pomisleka stopim bliže in pomagam pri plenitvi. Preskrbim se z mesnimi konzervami, kavo, moko in marmelado za najmanj tri dni« (Prešeren 2014: 414). V kaosu 3. in 4. novembra so zavezniki zajeli skoraj 400.000 avstro-ogrskih vojakov (Rauchensteiner 2014: 1007–1008). Zanje in za skoraj pol milijona ujetih vojakov, ki so zaradi državljanske vojne ostali v Rusiji, se vojna ni končala v začetku novembra 1918. Minila so leta, preden so se vrnili domov; številni so umrli v ujetniških taboriščih ali na poti (Leidinger, Moritz 2007; Schmidl 2016: 371–372).

Položaj civilnega prebivalstva

Medtem ko so vojaki kradli, umirali, padali v ujetništvo in se borili, so se skozi vojno poskušali prebijati tudi civilisti. Tudi oni so se ukvarjali predvsem s preskrbo, ki je bila slaba že nekaj let, v letu 1918 pa marsikje katastrofalna. Pomanjkanje hrane je izraziteje prizadelo avstrijsko polovico države, zlasti mesta in najbolj prestolnico, Dunaj. Poleti 1918 je agrarno okolico glavnega mesta plenilo več tisoč obupanih žensk, otrok in vojakov na dopustu (Healy 2004: 54–56).

Lakota je prizadela tudi civilno prebivalstvo na področju današnje Slovenije, zlasti hudo v Istri (Svoljšak 2009: 303–304). Poleg tega je bilo pomanjkanje hrane izrazito v mestih. V Celju so prebivalci leta 1918 dobili le 50 gramov mesa na dan ter okrog 500 gramov moke in največ 1,5 kilograma krompirja na teden. Poleg tega je primanjkovalo plina, premoga in elektrike, tako da je bilo težko ogrevati in osvetljevati stanovanja (Himmelreich 2001: 66–69, 2009: 478–492). Podobno je bilo v Mariboru, kjer so mestno razsvetljavo zaradi pomanjkanja plina prvič ugasnili že v začetku leta 1917. Že od pomladi 1917 je bilo pomanjkanje hrane tako hudo, da so se Mariborčani lotili pridelovanja hrane, predvsem krompirja (Stavbar 1994: 293–294). V Ljubljani so v aprilu 1918 izbruhnile demonstracije žensk, ki so jih težave pri oskrbi seveda najbolj prizadele (Brodnik 1989: 309–310).

Ob tem je v jeseni 1918 prostor današnje Slovenije zajela smrtonosna epidemija španske gripe. V Ljubljani so zaradi tega v začetku oktobra zaprli šole, bolezen je namreč napadla predvsem mlajše, kljub ukrepom pa je umrlo skoraj 500 ljudi. Seveda je bilo prebivalstvo zaradi vojne izčrpanosti manj odporno in v celotni monarhiji je po ocenah umrlo več kot četrta milijona ljudi (Keber 2017; Schmied-Kowarzik 2016b).

Zapletanje in razpletanje politične krize

Skozi vojna leta sta izredno pomanjkljiva oskrba in politično ter pravosodno preganjanje, ki so mu bili posebej izpostavljeni slovenski nacionalisti, povzročila precejšnje zmanjšanje, celo zlom zaupanja v habsburško državo (Deak, Gumz 2017; Judson 2016: 385–428, 2017: 13–17). Tega ni mogla spremeniti niti bolj spravna politika novega cesarja Karla niti ukrepi, ki so povečali pravice delavcev v podjetjih in socialne pravice vseh državljanov (Scheer 2016: 453–456).

Takšna atmosfera je bila velika priložnost za slovenske nacionaliste. Politika, ki sta jo sarajevski atentat in zaostreni režim v prvih letih vojne skoraj povsem ohromila, je v letu 1917 jasno postavila svoje zahteve – ustanovitev hrvaško-slovenske oziroma jugoslovanske enote v habsburški monarhiji – in zanje dobila razmeroma množično podporo. Še več, od jeseni 1917 je postopoma opuščala habsburški okvir in rešitev državnopravnega problema iskala izven njega (Lukan 2017; Pleterški 1971; prim. Rahten 2016). Korekcija kurza je prebivalstvu ostala prikrita, saj se je večina pristašev slovenskega nacionalnega gibanja še vedno oklepala »habsburškega žezla« iz majniške deklaracije. Gotovo ne samo iz slepe lojalnosti, ampak zaradi kombinacije vzrokov, ki je vključevala pragmatizem, inercijo in strah pred neznanim. Liberalni politik Vladimir Ravnihar je pozneje v spominih priznal: »Kako previdno smo morali ravnati s svojo 'majniško deklaracijo', da se nismo obregnili ob 'patriotična čustva' našega dobrega, vernega ljudstva. ... ponekod na javnih shodih 'taborih' smo celo morali brenkati na avstrijsko struno, če smo hoteli doseči zaželeni učinek« (Ravnihar 1997: 270).

Dodal pa je tudi: »Da smo [ljudstvo] pripravili do navdušenja, smo mu morali govoriti več o rekvizicijah, ki da bodo z našo svobodo prejenjale, kakor pa o nacionalnem pomenu te svobode. Tu so se mu zaiskrile oči. Bal se je v glavnem za les v svojih gozdovih, za svojo živino, za zaloge živil, ki jih je nakopičene hranil v skrivališčih« (Ravnihar 1997: 270–271). Ravnikarjeva trditev je polemično pretirana, toda opozarja na nedvomno omejen doseg etnolingvističnih nacionalizmov, tudi slovenskega, in na pragmatizem ljudi (Judson 2006; Stergar 2012; Zahra 2008, 2010). Podpore majniški deklaraciji je torej treba razumeti tudi kot izraz želje po končanju vojne, ne samo kot podporo konkretnemu političnemu projektu.

Tudi zato v letu 1918 ohranitev habsburške monarhije ni bila izven meja mogočega. A možnosti so se zmanjševale. Antantne države so v letu 1918 opustile politiko ohranitve Avstro-Ogrske in podprle njeno razkosanje. Poleg tega je precej nespretna politika cesarja Karla in njegovih vlad, poleg trmastega vztrajanja pri dualizmu je vključevala tudi koketiranje z nemškim nacionalizmom, iniciativo prepuščala tistim, ki iskanju skupne rešitve niso bili naklonjeni. Pri tem slovenska politika ni bila izjema: tudi češki nacionalisti so v letu 1917 in predvsem v letu 1918 opuščali iskanje habsburške rešitve in se, čeprav tudi češko prebivalstvo temu ni bilo zelo naklonjeno, usmerili v ustanovitev povsem samostojne češke oziroma češkoslovaške države (Boisserie 2017: 241–354; Šedivý 2016: 729–734). Podobno je veljalo za druge politične elite, celo za nemškoavstrijske, ki so v letu 1918 prihajale do sklepa, da habsburški okvir ne zagotavlja več najboljšega varstva nemške »nacionalne posesti«. Priključitev k Nemčiji je postala precej priljubljena, in sicer ne samo iz nacionalnopolitičnih, ampak tudi povsem pragmatičnih razlogov: marsikdo je namreč upal, da bo Nemčija rešila težave s pomanjkanjem (Afflerbach 2016: 671–672; Cole 2017: 42–43).

A neredki so na dvojno monarhijo še računali, in sicer tudi politiki. Med slovenskimi je zlasti izstopal Ivan Šusteršič, kranjski deželni glavar in eden ključnih voditeljev Slovenske ljudske stranke, ki je majniško deklaracijo vseskozi imel za maksimalni program. Zanj je bila torej sprejemljiva le Jugoslavija v habsburškem okviru, bil pa se ji je pripravljen odpovedati, če bi Dunaj pristal na združitev cislajtanskih ozemelj s slovensko in hrvaško večino ali na ustanovitev posebne slovenske enote (Lukan 2017: 136–139, 189; Pleterški 1998: 401–439; Rahten 2016: 50–168). Šusteršič ni bil povsem brez pristašev, pa tudi med nekaterimi njegovimi nasprotniki v katoliškem političnem taboru je še živelo prepričanje, da ima Avstrija prihodnost – seveda v temeljito reformirani obliki (Rahten 2016: 140–149).

Podobna stališča je zagovarjal del socialdemokratov, ki so v deklaracijskem gibanju in politiki meščanskih strank videli delavskim interesom nasproten nacionalizem. Zavzemali so se za tradicionalno politiko Jugoslovanske socialnodemokratske stranke: kulturno avtonomijo v temeljito spremenjeni habsburški državi. Tudi po tem ko se je stranka pridružila Narodnemu svetu, so – kot na primer Henrik Tuma – razmišljali o nekakšni donavsko-jadransko-balkanski (kon)federaciji (Pleterški 1971: 203–203; Rahten 2016: 287). Sicer pa je marsikoga bolj kot prihodnja državna ureditev zanimala socialna revolucija; revolucionarno razpoloženje je zajelo del vojakov in civilnega prebivalstva. Predvsem pa so si ob vsej politizaciji mnogi, verjetno kar večina, želeli predvsem konca vojne, v kakršnikoli državi že.

Prihodnost torej še ni bila določena in načrti o preureditvi Avstro-Ogrske, ki so na različnih mestih nastajali še vse do jeseni 1918, niso bili le fantazije. Gotovo pa so v tistem trenutku bili

težko uresničljivi, saj jim okoliščine v državi in na mednarodnem prizorišču niso bile naklonjene. Za nadaljnji razvoj na področju Slovenije je bilo ob tem ključno, da ozemelj, ki so si jih lastili slovenski nacionalisti, večina načrtov ni nameravala združiti v nekakšno Jugoslavijo, ampak so njihovi snovalci predvidevali kvečjemu avtonomijo *Slovenije* znotraj bodoče avstrijske enote (Lukan 2017: 154–167; Rahten 2016: 127–136). Le tu in tam so se v razpravah pojavile drugačne rešitve, takšne, ki so bile bližje zahtevam večinske slovenske politike. General Stjepan Sarkotič, deželni šef Bosne in Hercegovine, je sredi maja 1918 na primer kot varianto predlagal združitev večine hrvaških dežel in *Slovenije* v okviru avstrijske polovice monarhije (Broucek 2000; Peters 2011; Rahten 2016: 130–135; Stulli 1959; prim. Pleterski 1971: 286).

Če bi se take ponudbe pojavile na mizi, bi bile za voditelje deklaracijskega gibanja gotovo sprejemljive v letu 1917, verjetno pa tudi še velik del leta 1918. Njihova usmeritev v iskanje izvenhabsburških rešitev je namreč izhajala predvsem iz strahu, da ob morebitni federalizaciji monarhije Slovenci ne bi postali del južnoslovsanske, ampak bi ostali v avstrijski enoti, v kateri bi dominirali Nemci. Toda takšnih ponudb slovenski politiki niso nikoli dobili in tudi zadnji poskus cesarja Karla, 17. oktobra objavljeni manifest, ni ponudil ničesar podobnega. Nasprotno, predlagal je nacionalno federalizacijo avstrijske polovice monarhije, medtem ko se položaja Ogrske ni dotaknil. Ni torej presenetljivo, da sta ga zavrnili tako ljubljanski Narodni svet kot tudi zagrebško Narodno vijeće, ki sta se takrat že vzpostavila kot vzporedna organa oblasti (Rumpler 1966; Lukan 2017: 188–190; Pleterski 1971: 257–258; Perovšek 1998: 39–43; Rahten 2016: 151–168). Ker so ga zavrnili tudi češki politiki in ker je antanta dala jasno vedeti, da s Habsburško monarhijo ne računa več, hkrati pa je razpadala tudi vojska, ki bi morebiti še lahko podprla cesarja in njegovo vlado, je bila usoda Avstro-Ogrske zapečaten.

Jugoslavija

Razvoj dogodkov je politike v Zagrebu in Ljubljani nekoliko presenetil, čeprav so se na razpad pripravljali. Toda niso računali, da bo nastopil tako hitro; Anton Korošec je pozneje trdil, da so pričakovali, da bo monarhija zdržala še eno zimo (Lukan 2017: 184). Zavrnitvi cesarjeve pobude zato ni sledilo logično naslednje dejanje, formalna razglasitev samostojne države, ampak obotavljanje. Pobudi za manifestacijo, ki naj bi označila nastanek nove nacionalne države, je Narodni svet v Ljubljani nasprotoval vse do 28. oktobra; malo zaradi strahu pred revolucijo, nekoliko tudi, ker vojaki in uradniki še niso bili odvezani prisege cesarju. Tudi reakcija predstavnikov osrednjih oblasti, to je še vedno delujoče kranjske deželne vlade in deželnega predsednika, in vojske jih je upravičeno skrbela. Po tem ko je Narodni svet manifestacijo dovolil, se je ta 29. oktobra razvila nekoliko drugače od načrtov njegovih previdnih članov in se spremenila v razglasitev neodvisnosti s spontano prisego navzočih častnikov in vojakov novi državi (Perovšek 1998: 51–54; Pleterski 1971: 259–267; Lukan 2017: 199–202).

Manifestaciji in prisegi, ki jo je navzoči škof Anton Bonaventura Jeglič označil za revolucijo, je sledilo vzpostavljanje novih oblasti, pri čemer se je kontinuiteta prepletala z diskontinuiteto. Ne samo da so, drugače niti ni moglo biti, v skoraj nespremenjeni obliki še naprej veljali stari zakoni, ampak so ljubljanske oblasti v prvih dneh občasno še poročale ministrom na Dunaju, deželnega predsednika pa so odstavile šele 31. oktobra (Pleterski 1971: 267). Ker popolnega preloma niso

zmogli niti osrednji organi nove Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ni presenetljivo, da je na nižjih nivojih bilo še več nejasnosti. Fran Milčinski na primer v svojem dnevniku omenja sodnike, ki so prve dni sodbe še vedno razglašali v cesarjevem imenu ali uradovali v nemščini. Še v začetku novembra so po uradih visele cesarjeve slike, kip Franca Jožefa je s podstavka pred ljubljansko sodno palačo izginil šele v noči na 31. december, cel mesec po tem, ko se je Država SHS s Srbijo že združila v novo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Milčinski 2000: 389, 391, 411). Prehod v novo državo je bil še bolj postopen izven Ljubljane. Marsikje so organi Države SHS potrebovali precej časa, da so prevzeli kontrolo. Na delih ozemlja, ki so ga slovenski nacionalisti proglasili za slovensko narodno, pa jim to sploh ni uspelo.

Hkrati je mogoče domnevati, da je bil velik del prebivalstva do spremembe državnega okvirja precej indiferenten. Navdušenje, o katerem pišejo sodobniki, je bilo zagotovo povezano tudi, ali predvsem, s koncem vojne in najhujšega pomanjkanja. Josip Jerič, v dneh prevrata visok uradnik Narodnega sveta, se spominja, kako so »častiti meščani ljubljanski ... pozabili na svoje dostojanstvo in z mlečnimi golidami lazili za zmučenimi kravami, ki so počasi muzale za trenskimi oddelki, ... okoličani pa so vadili z lasojem v prerijskih umetnostih in so baje izginili celo predsodki proti konjskemu mesu« (Jerič 1928: 154). Po drugi strani je del ljudi bolj kot nacionalna zanimala socialna revolucija. Fran Milčinski je 25. novembra v dnevnik zapisal, da je na shodu v Tržiču »vladalo boljševisko razpoloženje«; napeto da je bilo tudi v Trbovljah, na Ledini so mornarji razobesili rdeče zastave (Milčinski 2000: 405). V Mežiški dolini je v začetku novembra vladalo revolucionarno vzdušje in več sto delavcev je ropalo po urbanih središčih in bližnjih kmetijah (Ude 1977: 141). Nemirno je bilo kmečko prebivalstvo; velik del hrvaškega in slavonskega podeželja je bil pod kontrolo zelenih kadrov in drugih kmečkih upornikov. Nastajale so kmečke ali delavske republike, ena tudi na Dolenjskem, kjer so uporniki za štiri dni prevzeli oblast v Kandiji, predmestju Novega mesta (Banac 1992: 301–302; Beneš 2017: 30).

V nacionalni državi

Ni torej presenetljivo, da del prebivalstva ni kazal nikakršnega navdušenja nad sodelovanjem v novih spopadih, ki so se ob koncu leta začeli na severni meji nove države. Imperialne pretenzije slovenskih nacionalistov so tam trčile ob interese nemških pendantov in tudi ob nezainteresiranost in nasprotovanje lokalnega prebivalstva. Slovenske oblasti so namreč v novo državo želele vključiti kraje, kjer je slovensko govorila kvečjemu manjšina, pa še ta se včasih ni imela za Slovence, in – v primeru znamenitega češkoslovaško-jugoslovanskega koridorja – celo takšne, kjer slovensko govorečega prebivalstva sploh ni bilo (Čuček 2016; Ude 1977: 23). V Mariboru jim je v novembru 1918 uspelo, na zahodu se Italija ni nameravala odpovedati londonskemu sporazumu in ni bilo nikakršnih možnosti, na ogrski meji so bili prvi poskusi neuspešni in je do korekcije prišlo v letu 1919, na Koroškem pa so se ob koncu 1918 in predvsem v letu 1919 začeli spopadi večjih razsežnosti (Ude 1977).

Od svetovne vojne izčrpano prebivalstvo na novo vojno ni bilo pripravljeno in prostovoljcev je bilo malo, prisilna mobilizacija pa tudi ni bila dobro sprejeta. Slovenski narodni svet za Štajersko je že v začetku novembra v Ljubljano sporočil, da so vojakom morali povišati plačo, ker sicer bežijo domov ali pa k nemški meščanski straži (Švajncer 1987). V Trnovskem gozdu in na Pohorju so se v istem času spet pojavili zeleni kadri, skupine ubežnikov iz vojske (Beneš 2017: 33).

Slovenski nacionalisti, ki so prvič dobili v svoje roke oblast na velikem delu zamišljenega nacionalnega teritorija, so se torej morali že v letu 1918 soočiti s spoznanjem, da velik del prebivalstva, celo tistega, ki so ga imeli za Slovence, njihovih ciljev ne podpira vedno in brez zadržkov. Zato so se oblasti lotile sistematične nacionalizacije slovensko govorečega prebivalstva, ki ga niso imele za dovolj slovenskega: najbolj izrazito se je to dogajalo v 1919 zasedenem Prekmurju, kjer so slavofoni domačini svojo identiteto razumeli povsem drugače kot bi jo po mnenju nacionalističnih aktivistov in državnih oblasti morali. Imenovali so se sicer Slovenci ali Sloveni, a so s tem izrazom označevali skupnost, omejeno na današnje Prekmurje, medtem ko so slovensko govoreče prišleke z drugega brega Mure imeli za tujce, »Slavce« (Kosi 2018).

Še večji je bil pritisk na nemško govorečo manjšino, ki naj bi jo po mnenju novih oblastnikov sestavljali predvsem »ponemčeni Slovenci«. Mnogi so odšli že takoj ob razpadu države, ostali so se soočali z odpuščanji, premeščanji in drugimi oblikami pritiska. Ljubljanska vlada je že sredi decembra 1918 odpustila vse nemške uradnike, učitelje in profesorje, pozneje so sledili novi ukrepi. Vse to je povzročilo znaten upad števila nemško govorečega prebivalstva (Cvirn 1996, 2010; Matic 2010). Podobni ukrepi so doleteli madžarsko prebivalstvo v Prekmurju in tudi tam je prišlo do zmanjšanja deleža in števila madžarskega prebivalstva (Kovács 2006: 11–12). V obeh primerih je bil upad rezultat izseljevanja in dejanske ali navidezne spremembe identifikacij. Anekdotično o tem govorijo vpisi v dnevnik Milčinskega: 15. novembra poroča o odhodu nemške družine, ki je Ljubljano zapustila, ker niso znali slovensko, 12. decembra pa o odločitvi družine celjskega znanca, da bodo od zdaj Slovenci (Milčinski 2000: 403, 408).

Sklep

Leto 1918 na prostoru današnje Slovenije torej zaznamujejo tako kontinuitete kot prelomi. Pri tem sta opaznost in pomen obojih odvisna tako od perspektive opazovalca kot od predmeta raziskave. Za slovenskega nacionalnega aktivista je bilo leto 1918 leto nacionalne osvoboditve in s tem preloma, za vojaka, ki so ga po vrnitvi z italijanskega bojišča poslali v boje na Koroško, pa predvsem čas brezkončne vojne. Prav tako je bilo prelome težje zaznati med čakanjem v vrstah za hrano, ki jo je v mestih primanjkovalo še v začetku dvajsetih (Cvirn 1996: 202). So ga pa zaznale ljubljanske meščanke, ki so tik pred vojno že lahko osebno volile v mestni svet, posredno volilno pravico so vsaj nekatere imele tudi na drugih volitvah, medtem ko v Jugoslaviji ženske volilne pravice ni bilo (Balkovec 2016: 200–202; Cvirn 2015: 246–249).

Seveda pa je v vzratnem pogledu zgodovinarjev brez dvoma opazno, da je na nivoju politike v jeseni 1918 prišlo do velike spremembe. Z zemljevida je izginila habsburška država in za dobrih sedemdeset let je državni okvir postala Jugoslavija.

Literatura in viri

- AFFLERBACH, Holger, 2016: Die Deutschösterreicher zwischen Staatsraison und »Nibelungentreue«. Helmut Rumpler (ur.): *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Die Habsburgermonarchie 1848–1918, XI. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 2: 651–78.
- BALKOVEC, Bojan, 2016: Izborna zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918–1941.). *Časopis za suvremenu povijest* 48/1. 197–216.

- BANAC, Ivo, 1992: Emperor Karl Has Become a Comitadj: The Croatian Disturbances of Autumn 1918. *The Slavonic and East European Review* 70/2. 284–305.
- BENEŠ, Jakub S., 2017: The Green Cadres and the Collapse of Austria-Hungary in 1918. *Past & Present* 236/1. 207–241.
- BOISSERIE, Étienne, 2017: *Les Tchêques dans l'Autriche-Hongrie en guerre (1914–1918): Nous ne croyons plus aucune promesse*. Paris: Eur'Orbem Éditions.
- BRODNIK, Vilma, 1989: Preskrba Ljubljane med 1. svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino* 29. 281–323.
- BROUCEK, Peter, 2000: Militärische Aspekte der Entwicklung hin zum Oktobermanifest 1918. Ulfried Burz, Michael Dermdarsky, Werner Drobesch (ur.): *Brennpunkt Mitteleuropa: Festschrift für Helmut Rumpler zum 65. Geburtstag*. Klagenfurt: Carinthia. 353–362.
- COLE, Laurence, 2017: Questione nazionale e radicalizzazione degli austro-tedeschi. Paolo Pombeni (ur.): *La Grande Guerra e la dissoluzione di un Impero multinazionale*. Trento: Fondazione Bruno Kessler Press. 29–43.
- CORNWALL, Mark, 2000: *The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds*. Houndmills, London, New York: St. Martin's Press.
- CORNWALL, Mark, 2015: The Spirit of 1914 in Austria-Hungary. *Prispevki za novejšo zgodovino* 55/2. 7–21.
- CVIRN, Janez, 1996: Meščanstvo v Celju po razpadu Avstro-Ogrske. Marija Počivavšek (ur.): *Iz zgodovine Celja*. Odsevi preteklosti 3. Celje: Muzej novejše zgodovine. 191–216.
- CVIRN, Janez, 2010: Nemška manjšina na Spodnjem Štajerskem v času med obema vojnama (1918–1941). Peter Štih, Bojan Balkovec (ur.): *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 39. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 568–575.
- CVIRN, Janez, 2015: *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Zgodovini.ce 15. Celje: Zgodovinsko društvo.
- ČUČEK, Filip, 2016: K zgodovini češkoslovaško-jugoslovanskega koridorja (češko-slovenski zorni kot). *Zgodovinski časopis* 70. 206–225.
- DEAK, John, GUMZ, Jonathan E., 2017: How to Break a State: The Habsburg Monarchy's Internal War, 1914–1918. *The American Historical Review* 122/4. 1105–1136.
- GERWARTH, Robert, 2016: *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. UK: Allen Lane.
- HEALY, Maureen, 2004: *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire: Total War and Everyday Life in World War I*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- HIMMELREICH, Bojan, 2001: *Namesto zemlje črni kruh: Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn*. Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje: Študije 6. Celje: Zgodovinski arhiv Celje.
- HIMMELREICH, Bojan, 2009: Vsakdanje življenje v Celju v obdobju prve svetovne vojne. *Studia Historica Slovenica* 9/2–3. 469–494.
- HUTEČKA, Jiří, 2016: *Muži proti ohni: motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- JERÁBEK, Rudolf, 2016: Militärisches Potential und Kriegsverlauf 1914–1918. Helmut Rumpler (ur.): *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Die Habsburgermonarchie 1848–1918, XI. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 1: 207–283.
- JERIČ, Josip, 1928: Narodni svet. Josip Mal (ur.): *Slovenci v desetletju 1918–1928: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: Leonova družba. 145–160.
- JUDSON, Pieter M., 2006: *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press.
- JUDSON, Pieter M., 2016: *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press.
- JUDSON, Pieter M., 2017: Where our commonality is necessary...: Rethinking the End of the Habsburg Monarchy. *Austrian History Yearbook* 48. 1–21.
- KEBER, Katarina, 2017: Epidemija v šolskih klopeh: primer španske gripe leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru. *Kronika* 65/1. 67–76.
- KOSI, Jernej, 2018: The Imagined Slovene Nation and Local Categories of Identification: »Slovenes« in the Kingdom of Hungary and Postwar Prekmurje. *Austrian History Yearbook* 49. 87–102.
- KOVÁCS, Attila, 2006: Številčni razvoj prekmurskih Madžarov v 20. stoletju. *Razprave in gradivo* 48–49. 6–36.
- LEIDINGER, Hannes, MORITZ, Verena, 2007: Die Repatriierung der k. u. k. Kriegsgefangenen 1918 bis 1922. *Politicum* 28 (1918 – Der Beginn der Republik). 53–56.
- LUKAN, Walter, 2017: *Die Habsburgermonarchie und die Slowenen im 1. Weltkrieg*. *Austriaca* 11. Wien: new academic press.
- MATIČ, Dragan, 2010: Nemci na Kranjskem od druge polovice 19. stoletja do prehoda v jugoslovansko državo. Peter Štih, Bojan Balkovec (ur.): *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 39. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 551–567.

1918 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- MILČINSKI, Fran, 2000: *Dnevnik 1914–1920*. Uredil Goran Schmidt. Ljubljana: Slovenska matica.
- NEWMAN, John Paul, 2010: Post-Imperial and Post-War Violence in the South Slav Lands, 1917–1923. *Contemporary European History* 19/3. 249–265.
- PEROVŠEK, Jurij, 1998: *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan.
- PETERS, Marc Stefan, 2011: Konceptije rešavanja južnoslavenskog pitanja Stjepana baruna Sarkotića. Zijad Šehić (ur.): *Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918: Zbornik radova*. Sarajevo: Filozofski fakultet. 133–142.
- PLASCHKA, Richard Georg, HASELSTEINER, Horst, SUPPAN, Arnold, 1974: *Innere Front: Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*. Zv. 1: Zwischen Streik und Meuterei. 2 zv. Vienna: Verlag für Geschichte und Politik.
- PLETERSKI, Janko, 1971: *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PLETERSKI, Janko, 1998: *Dr. Ivan Šušteršič, 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: Založba ZRC.
- PREŠEREN, Jakob, 2014: *Vojak: 1915–1918*. Uredil Janez Žerovc. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- RAHTEN, Andrej, 2016: *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije: Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- RAUCHENSTEINER, Manfred, 2014: *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914–1918*. Prevedel Alex J. Kay, Anna Güttel. Revised and expanded edition. Wien: Böhlau Verlag.
- RAVNIHAR, Vladimir, 1997: *Mojega življenja pot: Spomini dr. Vladimira Ravniharja*. Uredili Janez Cvirn, Vasilij Melik in Dušan Nečak. *Historia* 2. Ljubljana za zgodovino Filozofske fakultete.
- RUMPLER, Helmut, 1966: *Das Völkermanifest Kaiser Karls Vom 16. Oktober 1918: Letzter Versuch Zur Rettung Des Habsburgerreiches*. Wien.
- SCHEER, Tamara, 2016: Die Kriegswirtschaft am Übergang von der liberal-privaten zur staatlich-regulierten Arbeitswelt. Helmut Rumpler (ur.): *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Die Habsburgermonarchie 1848–1918, XI. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 1: 437–484.
- SCHMIDL, Erwin A., 2016: Die Totalisierung des Krieges. Helmut Rumpler (ur.): *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Die Habsburgermonarchie 1848–1918, XI. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 1: 331–91.
- SCHMIED-KOWARZIK, Anatol, 2016a: Die wirtschaftliche Erschöpfung. Helmut Rumpler (ur.): *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Die Habsburgermonarchie 1848–1918, XI. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 1: 331–391.
- SCHMIED-KOWARZIK, Anatol, 2016b: War Losses (Austria-Hungary). Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, Bill Nasson (ur.): *1914–1918-Online: International Encyclopedia of the First World War*. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10964>
- SCHUBERT, Peter, 2001: *Piava 1918: Zadnja bitka avstro-ogrske monarhije*. Prevedel Tone Perčič. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba.
- STAVBAR, Vlasta, 1994: Maribor v letih 1917 in 1918. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 65/2. 292–300.
- STERGAR, Rok, 2012: National Indifference in the Heyday of Nationalist Mobilization? Ljubljana Military Veterans and the Language of Command. *Austrian History Yearbook* 43. 45–58.
- STERGAR, Rok, 2015: Hrana na bojiščih 1. svetovne vojne: izkušnje slovenskih vojakov. *Prispevki za novejšo zgodovino* 55/2. 22–53.
- STULLI, Bernard, 1959: Prilozi grafi za historiju jugoslavenskog pitanja 1918. godine. *Arhivski vjesnik* 2. 279–335.
- SVOLJŠAK, Petra, 2009: Velika vojna in Slovenci. *Studia Historica Slovenica* 9/2–3. 297–316.
- ŠARH, Alfonz, 1988: Spomini na zeleni kader v pohorskih gozdovih. Janez J. Švajncer (ur.): *Boj za Maribor 1918–1919: Spominski zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajerskem*. Maribor: Obzorja. 229–240.
- ŠEDIVÝ, Ivan, 2016: Der Einfluss des Ersten Weltkrieges auf die tschechische Politik. Helmut Rumpler (ur.): *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Die Habsburgermonarchie 1848–1918, XI. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 2: 711–734.
- ŠVAJNCER, Janez J., 1987: Slovenska vojska 1918/1919 in upor julija 1919. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 58/2. 152–167.
- THOMPSON, Mark, 2008: *The White War: Life and Death on the Italian Front 1915–1919*. London: Faber & Faber.

- UDE, Lojze, 1968: Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. *Zgodovinski časopis* 22/3-4. 185-205.
- UDE, Lojze, 1977: *Boj za severno slovensko mejo 1918-1919*. Maribor: Obzorja.
- WATSON, Alexander, 2014: *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary in World War I*. New York: Basic Books.
- WISTHALER, Sigrid, 2010: *Karl Außerhofer - Das Kriegstagebuch eines Soldaten im Ersten Weltkrieg*. Innsbruck: Innsbruck University Press.
- ZAHRA, Tara, 2008: *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- ZAHRA, Tara, 2010: Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review* 69/1. 93-119.
- ŽORŽ, Grega, 2016: Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918. *Zgodovinski časopis* 70. 364-380.